

BENCE GYÖRGY

A politikum sajátossága



*Bence György
(1947–2006)
filozófus
az MTA doktora*

Az utolsó harminc évben virágzó akadémiai diszciplínává vált politikai filozófia mintegy felülről tekint a politikára. Ezért nem sokat tud kezdeni azzal a jelenséggel, hogy a közvélemény szemében a politika gyanús vállalkozás, a politikus kétes figura. De létezik olyan politikai filozófia is, amely magából a politikai életből, a politikától elválaszthatatlan konfliktusokból indul ki. Ennek az irányzatnak a kulcsszava a „politikum”. A politika nem csak a gazdasági és társadalmi érdekek, a morális és ideológiai célok megvalósításának eszköze. Saját célja és méltósága van, mely nem kevésbé fontos, mint azok a célok, melyeknek alá szokták rendelni. Sőt vannak olyan gondolkodók, akik a „politikum”-ról beszélvén egyenesen azt akarják mondani, hogy a politika fölötté áll mindezeknek a céloknak. A „politikum” filozófiája nem veszélytelen. De mindenképp van egy előnye: szembenéz azokkal a veszélyekkel, amelyeket az akadémiai politikai filozófia főárama elkerül.

1947-ben született Budapesten. 1966-ban diplomázott az ELTE Bölcsészettudományi Karának filozófia szakán. 1969-től a filozófiai tudomány kandidátusa, 1990-től akadémiai doktora lett.

Pályáját az MTA Filozófiai Intézetében kezdte, ahonnan politikai okból eltávolították. Lukács György és Márkus György doktorandusza volt. A „Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?” című, Márkus Györggyel és Kis Jánossal írt könyve miatt 1973-ban foglalkoztatási és publikációs tilalom alá helyezték. Ezután külföldön és szamizdatokban publikált, 1986–1989 között a párizsi Magyar Füzetek fõmunkatársa volt; tizenhét évig szabadfoglalkozású fordítóként és szerkesztõként dolgozott.

1983 után megszakításokkal több éven át kutatott és tanított amerikai egyetemeken. 1991-tõl tanszékvezetõ egyetemi tanár az ELTE BTK Társadalomfilozófia és etika tanszékén. Tudományos és tanári munkája mellett politikai konzultáns és kommentátor is. Az MTA Filozófiai Bizottságának elnöke, 1990-tõl a Társadalomtudományi Társaság választmányának tagja; 1992-tõl a Láthatatlan Kollégium kuratóriumának elnöke.

Fõbb kutatási területe: a tudományfilozófia és a társadalomfilozófia.

Miért volnának rosszabbak a politikusok, mint a zenészek?

A politika gyanús vállalkozás, a politikus kétes figura a magyar közvélemény szemében. Nincs ez másképp Amerikában és Európa többi országában sem, akár az új, akár a régi demokráciákat tekintjük.

Hogy miért? – ezzel elsősorban nem a filozófiának kell foglalkoznia. A magyarázat a politikatudomány és a szociológia dolga. Minthogy azonban előadásom tárgya a politika, pontosabban a politikum – hogy mi a különbség, az a későbbiekben fog kiderülni –, nem kezdek egyszerűen azzal, hogy a politikai filozófia egyik érdekes témájáról lesz szó. Meg kell próbálnom legalább enyhíteni a politikával szembeni gyanakvást, különben nem sok jóindulatra számíthatok a hallgatóság részéről.

Van-e bármi alapja annak, hogy úgy általában kimondjuk: a politikai intézmények rosszabbul működnek, mint például a gazdasági, a kulturális vagy éppen az egyházi intézmények? Hogy a politikát hivatásszerűen űző emberek rosszabbak, mint a vállalkozók, művészek vagy a papok?

Ha így szegzik nekünk a kérdést, alighanem zavarba jövünk. Senki sem szereti, ha gondolkodásáról kiderül, hogy előítéletes. Márpedig a politikával szembeni általános gyanakvás megnyilvánulásai kísértetiesen hasonlítanak ahhoz, mint amikor hajdanán egy szolid polgárember úgy érezte, hogy a művészet gyanús dolog, és a költők meg a balett-táncosok kétes alakok.

*A Jó Kormányzat hatása a városra és a vidékre.
Ambrogio Lorenzetti freskója (részlet), 1337–1339*



De nem kell különösebben szégyellnünk magunkat, mert a makacs előítéletek mögött mindig masszív szociológiai összefüggések rejlenek. Max Weber mutatott rá arra a jelenségre, hogy a különböző hivatások művelői különböző mértékben képesek intézményük presztízsét a maguk presztízsére átváltani. A különböző intézményekben működő emberek megbecsülése csak lazán, sőt olykor paradox módon függ össze azzal, hogy milyen sokra vagy kevésre tartjuk az illető intézményt.

A példákat mindenki ismeri, csak a paradoxon észrevételéhez van szükség a szociológus éles szemére. Nem szokták kétségbe vonni, különösen azok, akik éppen peres ügybe keveredtek, hogy ügyvédekre szükség van, de valami előítélet mindig tapad ehhez a hivatáshoz. Miközben az orvosok, ha nem is a régi olasz és francia komédiákban, de azóta mindenképpen töretlenül nagy presztízszt élveznek, amióta a modern tudomány fehér köpenyét öltötték magukra. S az orvosi hivatás rangját igen kevésbé érinti, hogy mit gondolunk az egészségügyi intézményekről.

Maga a politikai filozófia is kikezdi a politika becsületét

De ezzel még nem értem végére az előkészületeknek. Mielőtt rátérnék előadásom tárgyára, megjegyzem: a filozófia is okolható azért, hogy a politikának és a politikusoknak olyan csekély a becsülete.

A 20. század egyik nagy politikai filozófusa, Hannah Arendt azt írja egy helyütt, hogy a filozófia kezdettől fogva bizalmatlansággal tekint a politikára. S ennél fogva még azok a filozófusok is alacsonyabb színvonalon tárgyalják a politikát, mint az egyéb témákat, akik behatóan foglalkoznak vele. De elég csak Hobbes, Locke, Hume, John Stuart Mill vagy Fichte, Hegel és Marx nevét említeni, hogy belássuk, mennyire igazságtalan Arendt. Az ő túlzásai azonban többnyire gondolatébresztő túlzások. Arendt igazából arra hívja fel a figyelmet, hogy a filozófusok a politikát eszköznek szokták tekinteni valamilyen más, magasabb – például vallási vagy erkölcsi – cél elérésére. S ez bizony érvényes az előbb felsorolt nagy politikai filozófusokra.

Sőt akad olyan politikai filozófus, mint a 20. század egy másik óriása, Leo Strauss, aki szerint azon az alapon kell megítélni a politikát, hogy biztosítja-e a kifinomult úriemberek, köztük a filozófusok zavartalan, szellemi örömeiben teljes életét. Amit persze csak a sorok között mond ki Strauss – ahogy szerinte a régi politikai filozófusok is tették –, nehogy a köznép felháborodjon miatta.

Ez kissé bizzar elképzelés, amit csak azért veszünk félig-meddig komolyan, mert Leo Strauss roppant erudícióra támaszkodó, briliáns szövegértelmezések formájában tárta elénk. De a politikai filozófia egyszerű kétkezi munkásai, a mai professzorok is képtelen módon korlátozzák saját lehetőségeiket, amikor abból indulnak ki, hogy a politikát mindig magasabb, politikán túli elvek alapján kell megítélni.



Weber, Max (1864–1920): német szociológus és politikai író.



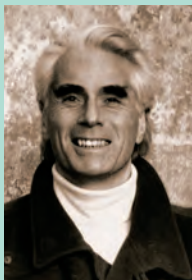
Arendt, Hannah (1906–1975): német zsidó filozófus és politikai író. A nácik elől Franciaországba, majd az Egyesült Államokba menekült; amerikai állampolgár lett.



Strauss, Leo (1899–1973): német zsidó politikai filozófus és eszmetörténész. A nácik elől Nagy-Britanniába menekült, majd az Egyesült Államokba emigrált; amerikai állampolgár lett.



Rawls, John (1921–2002):
amerikai politikai filozófus.



Nozick, Robert (1938–2002):
amerikai filozófus.



Dworkin, Ronald (1931–):
amerikai jogfilozófus és politikai író.

Nézzünk egy drámai példát, az apartheid bűneit kivizsgáló Igazságtételi és Megbékélési Bizottság működését Dél-Afrikában.

A testület a büntető igazságszolgáltatás szokásos eszközeit alkalmazta a fajvédő rezsim tisztviselői által elkövetett politikai bűncselekmények felderítésére. Bárkit vád alá helyezhetett, akár hivatalban lévő politikusokat is. Nyomozást rendelt el, tanúkat hallgatott ki igazmondási kötelezettség terhe alatt.

A szankciók azonban egészen szokatlanok voltak. Ha egy vádlottról bebizonyosodott, hogy a fajvédő rezsim törvényeinek megfelelően követett el emberi jogokat sértő cselekményeket, és ünnepélyesen megbánta bűneit, akkor amnesztiát kapott – magyarul: megúszta.

Büntetlen maradt az a rendőrtiszt, aki rendszeresen kínozza a gyanúsítottakat, de nem volt különösebben szadista, és szörnyű hatalmát nem használta fel nyereszkesedésre vagy személyes bosszúra. Miközben az áldozatok és hozzátartozóik, akikben az eljárás során felkavarodtak a borzalmas emlékek, a procedúra végén talán még jobban megtörttek, mint annak idején.

Egy politikai filozófus – tekintélyes tudósról van szó – a dél-afrikai igazságtételi eljárásról szóló tanulmányában mindebből azt a következtetést vonja le: mint filozófus nem mondhat többet az egészről, mint azt, hogy igazságtalanság. Amit nehéz lenne tagadni, de nézetem szerint rossz fényt vet a filozófiára, ha csak ennyit tud kezdeni egy ilyen rendkívüli politikai eljárással, amely – bármit gondolunk is a sikeréről – mindenképpen a politikai nagyság jegyeit viseli magán. Márpedig itt nem a szóban forgó filozófus korlátoltsága akadályozta meg, hogy ezt a nagyságot felismerje. Széles látókörű szerzőről van szó, akinek remekül működik a politikai érzéke, amikor nincs doktorkalap a fején.

És nem csak ez, a politika magasabb elvek alá rendelése az egyetlen oka, hogy a filozófia maga is hozzájárul a politika lebecsüléséhez. Talán még fontosabb, hogy a filozófia sokáig elhanyagolta a tudásnak azt a fajtáját, amelyet az emberek a mindennapi életben, az egymás közti kommunikációban használnak, és amelynek figyelembevétele nélkül nem lehet megérteni a politikai életet. A filozófusok sokáig csak a korlátait vették észre a köznapi gondolkodásnak, és azt képzelték, hogy az általuk vagy a tudósok által felállított elméletek képesek teljesen elszakadni a mindennapi gondolkodástól.

Ezt több 20. századi nagy politikai filozófus észrevette, köztük a már szóba hozott Hannah Arendt, s idesorolhatjuk Michael Oakeshottot, valamint a Frankfurter Iskola nagyjait.

Az ő felismeréseik a múlt század mindenre kiterjedő filozófiai forradalmával függnek össze, de Heideggerről vagy Wittgensteinről beszélni itt túl messzire vezetne. Ezért végezetül inkább egy olyan tényre hívom fel a figyelmet, amelynek fennállását bárki ellenőrizheti, aki hajlandó belelapozni az utolsó emberöltő leghíresebb politikai filozófusainak, John Rawlsnak, Robert Nozicknak vagy Ronald Dworkinnak a munkáiba.

Ezeknek a szerzőknek a hatására a politikai filozófia – melyet korábban magányos gondolkodók műveltek az akadémia szent ligetének eldugott

sarkaiban vagy a falakon kívül – elismert tudományszakká vált. De az új akadémikus politikai filozófia nagy árat fizetett a tudományos elismertségért. Művelőinek egy része bezárkózik a falak közé. Azoknak pedig, akik beleártják magukat a politikai küzdelmekbe, rendszerint nem sikerül összefüggést teremteniük az elmélet és a gyakorlat között.

Ez a politikafilozófia nem sokat törődik a politikai élet sajátosságaival. Ha egy érdeklődő marslakó a múlt század hetvenes–nyolcvanas éveiben megjelent szakmunkákból próbálná kideríteni, hogy miben is áll a politika itt, ezen a bolygón, talán még arról sem értesülne, hogy léteznek a közvélemény megnyeréséért küzdő mozgalmak, a kormányhatalomért versengő pártok.

A politikum feltámadása

Ám ha a repülő csészealj egy kicsit később száll le hozzánk, akkor marslakónk már többet tud meg a földi politikai életről a filozófiai szakkönyvekből is. Az akadémikus politikai filozófia első nagy nemzedékének képviselői azzal voltak elfoglalva, hogy menteni próbálták, ami menthető az előző korszak, a második világháború utáni boldog békeidők konszenzusából az 1960-as évek nagy kulturális és politikai felfordulása után. De aztán elkerülhetetlenül megjelentek a filozófiában is azok az irányzatok, amelyek az 1960-as években alakultak ki, és az 1970-es évek óta meghatározzák a nyugati világ politikai légkörét.

Az új feminizmus és a nemi identitás különböző változatai körül szerveződő mozgalmak, a radikális ökológia, a neokonzervativizmus, az új vallási fundamentalizmus és a nacionalizmus mind-mind harcos politikai hitvallásokkal lépett színre. Ezek a fejlemények pedig nem illeszthetők be a politikának abba a felfogásába, amely lehetőleg mindenki számára elfogadható elvek alapján kívánja megítélni, hogy mi a helyes politika.

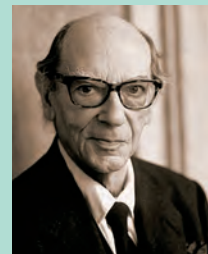
Ezért aztán hamar megtört az akadémiai politikai filozófia első nagy nemzedékének varázsa. Egyre több figyelem irányul az előző nemzedék magányos politikai gondolkodói, Hannah Arendt, Leo Strauss, Michael Oakeshott és Eric Voegelin felé. Most kezdik csak igazán megérteni Isaiah Berlin értékluralizmusának filozófiai jelentőségét. Korábban a szakfilozófusok Berlint, a nagy csevegőt, az első filozófiai médiaszókratát jószerivel csak népszerű eszmetörténeti esszéistának tartották.

Megtört magának a szakfilozófiának a varázsa is. A politikai filozófiát ma már nem csak filozófia tanszékeken művelik. A jogi karok mellett, ahol mindig foglalkoztak ilyesmivel, egyre több filozófus talál otthonra a kulturális és médiatudományi tanszékeken. Richard Rorty például, amióta túllépett az analitikus filozófián, egy összehasonlító irodalomtörténet tanszéken dolgozik.

A 20. századi politikai filozófia bűvópatakjainak vize – minden hordalékkal együtt – visszaáramlik az egyre szélesedő folyamba. Így kerül újból a viták középpontjába Carl Schmitt, a politikai elmélet sötét géniusza. Az



Voegelin, Eric (1901–1985): osztrák politikai filozófus. Az Anschluss után az Egyesült Államokba emigrált, amerikai állampolgár lett. 1958 és 1969 között Münchenben élt, de visszatért az Egyesült Államokba.



Berlin, Isaiah (1909–1997): brit filozófus és eszmetörténész.



Rorty, Richard (1931–): amerikai filozófus.



Schmitt, Carl (1888–1985): német jogtudós és politikai teoretikus. Politikafilozófiája, államjogi és eszmetörténeti munkái nagy hatást gyakoroltak a weimari köztársaság jogi és politikai gondolkodására jobb- és baloldalon. Már a hatalomátvétel előtt szolgálatokat tett a nemzetiszocialistáknak, 1933 után a náci rezsim vezető jogásza, később háttérbe szorult. A náciellenítés során internálták, megfosztották katedrájától. Hatása művein, alkalmi előadásain és személyes kapcsolatain keresztül töretlenül növekszik a teljes politikai spektrumban.

1985-ben kilencvenhét éves korában meghalt gondolkodó náci volt, és sohasem bánta meg, hogy a nemzetiszocializmus szolgálatába szegődött. Ő volt az első, aki bevezette a politikától megkülönböztetett politikum fogalmát. Magát a szakkifejezést is – a „*das Politische*” – Carl Schmitt használta először következetesen ilyen értelemben. 1927-ben jelent meg első változatban a *Der Begriff des Politischen* című munkája, amelynek későbbi, átdolgozott kiadását az 1960-as évektől kezdve szinte minden nyelvre lefordították. Angolul a „*the political*” kifejezéssel, franciául a hímnemű „*le politique*”-kal próbálták visszaadni a német szót. A 2002-ben megjelent kitűnő magyar fordítás címe: *A politikai fogalma*.

Előadásomban Carl Schmittből indulok ki, de nem a műveit elemzem, hanem magát a fogalmat, s messzemenően figyelembe veszem a vele szemben felhozott kritikai ellenvetéseket. Először a politika és a politikum – vagy az „a politikai” – közti legfontosabb különbségeket taglalom, majd rátérek a fogalom voltaképpeni tartalmára.

Politika és politikum

A politikum nem a politika lényege

Mindenekelőtt egy félreértésnek szeretném elejét venni. A „politikum” vagy az „a politikai” kifejezések hallatán könnyen azt hihetjük, hogy régi-módi, iskolás bevezető előadásokba illő kérdésekről lesz szó: Mi a politika? Mi a politika lényege? Holott a „politikum” vagy az „a politikai” kifejezéssel találkozván valami egészen másra, meglehetősen szokatlan dolgokra kell felkészülnünk. Olyan fejtegetésekre, amelyek a rendkívüli politikai helyzeteket, a hétköznapi politizálás háttérében lappangó nagy döntéseket tárgyalják.

Határhelyzetek és kivételek

Maga Carl Schmitt a politikumot a szükségállapotban, a lázadás megelőzésére szolgáló, illetve a háború idején fennálló rendkívüli állapotban véli megtalálni. Egy szellemes kritikus szerint ez olyan ferde megközelítés, mintha a válásból akarnánk megérteni a házasságot. De az ellenvetés kevésbé találó, mint szellemes. Valóban perverz dolog lenne azt állítani, hogy a válás kimeríti a házasság célját és tartalmát. De vajon nem befolyásolja-e a válás mindig fennálló lehetősége a házasságról való gondolkodást és magát a házasságot?

A politikum egy másik teoretikusa, Hannah Arendt kevésbé vonzódik a határhelyzetekhez, mint Schmitt, bár a számára oly fontos forradalmakat akár határhelyzetnek is lehet tekinteni. Arendt inkább a politikum tiszta megnyilvánulásának kivételes példáit keresi, s e példákkal azt akarja bizonyítani, hogy az igazi politikai kezdeményezés minden korban és minden helyzetben lehetséges.



Kopácsi Sándor a Csepel Autógyár munkástanácsának küldötteivel tárgyal, 1956. november 2.

Ilyen példának tekintette Arendt a görög poliszdemokrácia virágkorát, az amerikai államalapítást, az 1905-ös orosz forradalom szovjetjeit és a magyar 1956 forradalmi bizottságait.

A politikum megelőzi az államot

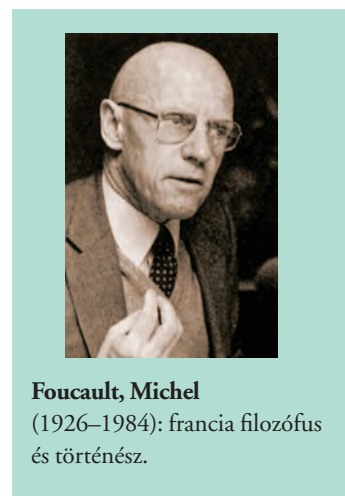
A forradalom, az államalapítás, az alkotmányozás nagy pillanataiban, amikor azt döntjük el, hogy milyen államot akarunk, a politikum időben is megelőzi a létrehozandó államhatalmi és politikai intézmények kialakulását. De elsőbbsége nem mindig időbeli, megállapodott politikai viszonyok között is előfordul, hogy olyan kérdések kerülnek terítékre, amelyek újra fölvetik, hogy milyen államot akarunk.

Előadásomban szándékosan kerülöm a magyar példákat, nehogy abba a látszatba keveredjem, mintha valamelyik párt szekerét akarnám tolni. Most mégsem állhatom meg, hogy egy hazai példával ne éljek. Gondoljunk a kettős állampolgárságról tartott népszavazásra! Olyan ügy volt ez, amely a legszigorúbb felfogás szerint is a politikum körébe tartozik, jóllehet lebonyolítása a hétköznapi politikacsinálás szerény elvárásai szerint is sok kívánivalót hagyott maga után.

Bármiben lehet politikum

Ha a politikum megelőzi az államot, akkor nem csak abban lehet politikum, ami a politikai intézményekben történik. Mint ahogy a politikai intézmények keretei között is sok minden történik, amiben nincs politikum, talán még politika sem, hanem csak ügyintézés, adminisztráció. Ami más szóval – ahogy mondani szokták – szakmai, legfőljobb szakpolitikai kérdés.

A politikai és a nem politikai ügyek közötti határvonal állandóan változik. Korábban politikainak számító kérdések áttevődnek a magánélet vagy a köz-



Foucault, Michel
(1926–1984): francia filozófus és történész.



igazgatási rutin körébe, más ügyek pedig kiemelkednek onnan, és a politikai erők összeütközésének tárgyává válnak. Amikor pedig valamilyen kérdés hirtelen politizálódik, rendszerint megint a politikummal kerülünk szembe.

Ez így túl komplikáltan hangzik, de nem nehéz példákon szemléltetni.

Az 1960-as évek egyik nagy jelszava volt, hogy „A személyes a politikai!”. Vagyis a személyes dolgokban is politikum van, sőt a politikum épp a személyes dolgokban rejlik. Ezen azt értették, hogy a szabadság a magánéletnek azokon a viszonyain múlik, amelyeknek a közfelfogás szerint semmi köze a politikához, s amelyekbe a politikának állítólag nem is szabad beleütnie az orrát.

Ebből a gondolatból nőtt ki a politizáló kultúrkritika Michel Foucault nevéhez kötődő irányzata. Ez az irányzat aztán termékeny talajra talált az 1970–1980-as évek amerikai feminizmusában, hogy onnan – most már politikai mozgalomként – újból visszatérjen Európába.

De nehogy azt higgyük, hogy a jobboldal szemében gyanús, radikális mozgalmak sajátja a privát ügyek átpolitizálása. Az egész világon – igen, Európában is – feléledő vallási fundamentalizmus sem tesz mást, mint a politikum, az egész politikai közösség jellegét meghatározó döntés rangjára emel olyan ügyeket, amelyek korábban magánügynek számítottak.

Változatok a politikumra

A politikum valami rendkívüli. A politikum megelőzi az államot. A politikum azokban a nagy döntésekben rejlik, amelyek meghatározzák, hogy milyen politikai közösségekben, milyen államban akarunk élni. Hogy egyáltalán államban akarunk-e élni, vagy valami állam előtti, netán államon túli közösségekben.

E pontokban nagyjából egyetért a politikum minden teoretikusa. De ami ezután következik, abban már nincs semmiféle egyetértés. Olyan kérdések merülnek föl, amelyek a szinte parttalan viták területére vezetnek.

Megszabadulhatunk-e a politikumtól?

Az első ilyen kérdés mindjárt az, hogy nem lehet-e megszabadulni magától a politikumtól?

Ez komolyan fölmerült, nem is egyszer az elmúlt ötven év során. Nem intézhetjük el azzal, hogy csupán a politikával szembeni előítélet megnyilvánulásával van dolgunk.

A második világháború utáni boldog békeidők legszebb éveiben, az 1960-as évek elején – és itt most a naptári hatvanas évekre kell gondolni – jeles politikai írók azzal a tézissel álltak elő, hogy a politikának, ahogy addig ismertük, vége van. Ezt fejezte ki az ideológiák végének jelszava.

Az 1965 körül kezdődő történelmi hatvanas évek ideológiai felbolydulása után hosszú időre feledésbe merült a szlogen, hogy aztán a kommunista rezsim bukása után még provokatívabb formában bukkanjon elő. Immár a történelem végét harangozták be. Amivel azonban, bár sokan így értették, nem

azt akarták mondani, hogy mostantól fogva semmi sem fog történni, hanem csak azt, hogy többé nem kerülünk szembe olyan nagy választással, mint amilyen a liberális demokrácia és a kommunista diktatúra alternatívája volt. De ami 1989 óta ténylegesen történt, az mindenképpen rácsfolt a várakozásokra.

A politikumtól tehát nem sikerült megszabadulni. Talán nem is kellene. De bármit gondoljunk is erről, érdemes elgondolkodni rajta, hogy általában miféle nagy, az egész politikai közösség jellegét meghatározó döntésekről van szó. Túl azon, hogy az egyes ideológiák milyen döntésekre akarnak rábeszélni bennünket.

Barát és ellenség megkülönböztetése

Az első válaszkísérlet természetesen magától Carl Schmitt-től származik, aki bevezette a politikum fogalmát. S ha szemügyre vesszük, hogy milyen választ kínált fel ő, akkor meg fogjuk érteni azokat, akik már a kérdés felvetésével szemben is gyanúperrel élnek.

Schmitt szerint ugyanis végső soron minden politikai döntés azon alapul, hogy kiket tekintünk – politikai értelemben – barátoknak, illetve ellenségnek. Tudnunk kell, hogy kik veszélyeztetik a politikai közösség pusztá fennmaradását. Vagy ha azt nem is, de azt feltétlenül, kik jelentenek olyan fenyegetést a politikai közösségre nézve, hogy minden eszközzel szembe kell szállnunk velük. Mert ha engedünk, akkor már nem érdemes ebben a közösségben élni. A barát meghatározása ehhez képest másodlagos. Politikai értelemben barát, vagyis szövetséges lehet bárki, akire számítani lehet a harcban.

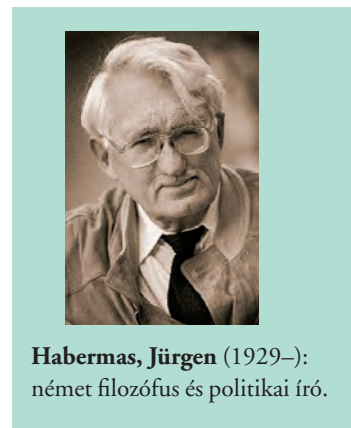
Ezek valóban riasztó gondolatok, még akkor is, ha zárójelbe tesszük, hogy aktív náci korában kiket tekintett barátoknak és ellenségnek Carl Schmitt.

De erőt véve riadalmunkon, könnyen belátjuk, hogy minden, akár a legliberálisabb politikai közösség is kizár magából bizonyos nézeteket és magatartásokat. S ha ezek nagyon felütik a fejüket, akkor letöri őket, ha kell, akár erőszakkal. A liberális és kevésbé liberális rezsimek között az a különbség, hogy keveset vagy sok mindent rekesztenek ki, hogy inkább a tevőleges fellépés ellen harcolnak, vagy a véleménynyilvánítás ellen is.

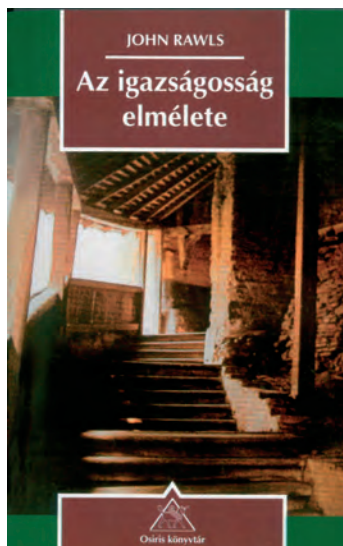
A politikum schmitti felfogásában azonban van egy olyan ferdeség, amelyet a jóindulatú értelmezés sem tud kiküszöbölni. A politikumban mindig marad valami erőszak. Erre – véleményem szerint, amit távolról sem oszt mindenki – joggal irányítja rá a figyelmet a politikai elmélet sötét génusza. De akkor is, nem épp abban áll-e a jó politika, hogy erőszak nélkül, enyhébb eszközökkel próbáljuk elérni, amit lehet?

A politikum mint értelmes konszenzus

A politikum egy másik felfogása szerint kialakulhat valami értelmes, meggyőzően és nem manipuláción, még kevésbé megfélemlítésen alapuló konszenzus. S különösen a politika legnagyobb, elvi kérdéseiben jöhet létre ilyen konszenzus, miközben az apró-cseprő nézeteltéréseket kompromisszummal vagy többségi döntéssel oldjuk meg.



Habermas, Jürgen (1929–):
német filozófus és politikai író.



Ezt a felfogást képviselte John Rawls, jóllehet pályája végére már csak erősen korlátozott formában. S ehhez a felfogáshoz csatlakozott a kezdeti radikalizmusát az 1960-as évek óta folyamatosan mérséklő Jürgen Habermas.

De hogy gondolhatják ezt? Az értelmes konszenzus kialakításához arra volna szükség, hogy felülemelkedjünk egyéni érdekeinken és világnézeti elfogultságainkon. Nem valami jó szándékú, de minden politikai realizmust nélkülöző elképzeléssel van itt dolgunk?

Nem egészen, bár a kétely nem is teljesen indokolatlan. Rawls és Habermas azért meri feltételezni, hogy bizonyos kérdésekben, sőt épp a szerintük legfontosabb elvi kérdésekben értelmes konszenzusra lehet jutni, mert abból indulnak ki, hogy egy modern társadalomban a többség tudomásul vesz bizonyos nagy társadalmi tényeket.

Az emberek állítólag hajlandók tudomásul venni, hogy együtt kell élniük az egymástól eltérő kultúrák, az egymással összeegyeztethetetlen világnézetek sokféleségével. Sőt állítólag abba is hajlandók belenyugodni, hogy az anyagi javak megoszlásában mutatkozó kiáltó egyenlőtlenségeket nem lehet kiküszöbölni. S ha mindezt valóban tudomásul vesszük, akkor talán képesek leszünk arra is, hogy értelmes módon megállapodjunk bizonyos, az együttélés kereteit meghatározó, a gazdasági egyenlőtlenséget mérséklő elvekben.

A politikafilozófiai szakirodalom nagy része ennek a koncepciónak a kidolgozásával és kritikájával van elfoglalva Rawls úttörő munkájának, *Az igazságosság elméletének* megjelenése, azaz 1971 óta. Ebbe még érintőlegesen sem mehetünk bele, különösen az előadás végén.

De nem kell részletekbe bocsátkozzunk, mert számunkra most csak az a fontos, hogy amit Rawls és Habermas kínál, az a *modus vivendi* politikuma. Bármilyen rokonszenves és kétségtelenül a politikum körébe tartozó elvekre lyukadnak is ki fejtegetéseik eredményeként, valami kezdetről fogva hiányzik Rawls politikumfelfogásából, Habermas politikumfelfogásában pedig egyre inkább háttérbe szorul.

Ez pedig nem más, mint a nagy politikai kezdeményezések lehetősége. Az, hogy újra és újra politizálódnak, politikai küzdelmek tárgyává válnak olyan ügyek, amelyek korábban nem számítottak politikainak. Nem számítottak politikainak például azért, mert megállapodott konszenzus volt körülöttük.

Az új kezdetek politikuma

Ami Habermas, és különösen Rawls gyengéje, az Hannah Arendt politikai filozófiájának erőssége. Neki az új kezdetek politikumáról van a legtöbb mondanivalója.

Nincsenek különösebb illúziói, tisztában van vele, hogy a jó dolgok ritkán fordulnak elő, és nem is tartanak valami sokáig. Arendt mégis azt tekint a politikai filozófia fő feladatának, hogy megmutassa: ezek közé a jó dolgok közé tartozik a közös politikai cselekvés öröme. S szerinte éppen abban leljük a legnagyobb örömet, ha olyan ügyekért szállunk harcba, amelyek – legalábbis kezdetben – nem ragadják magukkal a többséget.

Nem tartozom Arendt kritikátlan csodálói közé, de most le kell zárnom végre ezeket a fejtegetéseket, ezért említetlenül hagyom az ő politikumfelfogásának gyenge pontjait. Már csak azért is, mert ha elkezdeném vitatni, az megint csak hasonló eredményre vezetne. Amiben az ő politikai filozófiája gyenge, abban a másoké erősebb. És a sort sokáig lehetne még folytatni.

Zárszó

Előadásomat azzal kezdtem, hogy a megvető elfordulás a politikától előítéletekből táplálkozik. Az előítéleteket egy ideig maga a politikai filozófia is erősítette. De aztán, bár nem minden külső ösztökélés nélkül, mégiscsak magához tért az én tudományszakom. Ennek az öntudatra ébredésnek az egyik megnyilvánulása a politikum körül folyó vita.

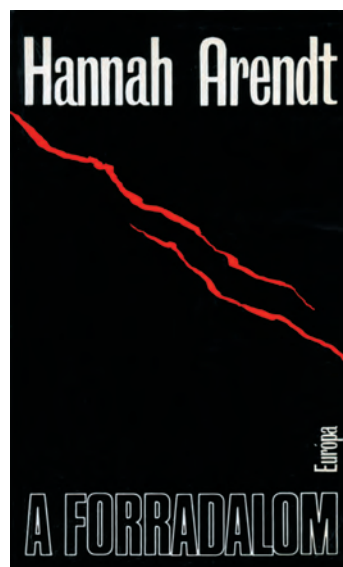
E vitában izgalmas, sőt veszedelmes gondolatokkal találkozunk. De hát ki mondta, hogy a politika nem veszedelmes dolog?

A vitának nincs kézzelfogható eredménye. Ám a mai filozófiától ilyesmit hiába várunk.

A filozófus manapság nem azt kérdezi, hogy mi fán terem a politikum. Mert tudja, a fogalmak nem a fán teremnek, hogy érett gyümölcsként szaksítsuk le őket.

A politika fogalmait – köztük az olyan elméleti fogalmakat is, mint a politikum – az élő nyelv burjánzó aljnövényzete fonja körül. És a filozófus nem bozótvágó késsel tör utat a rengetegben, inkább csak óvatosan követi az indákat.

A bozótvágó kés a politikus kezébe való. Bennem dolgozik a kísértés, hogy ilyen szerszámot ragadjak. De akkor – tudom – magam is dzsungelharcossá válok.





Ajánlott irodalom

ÁLTALÁNOS MŰVEK MAGYAR NYELVEN

- Huoranszki Ferenc*: Filozófia és utópia: Politikafilozófiai tanulmányok. Bp.: Osiris, 1999.
- Huoranszki Ferenc* (szerk.): Modern politikai filozófia. Bp.: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1988.
- Karácsony András*: Jogfilozófia és társadalomelmélet. Bp.: Pallas, 2000.
- Kis János*: A politika mint erkölcsi probléma. *Élet és Irodalom*, 2004.
- Lánczi András*: A XX. század politikai filozófiája. Miskolc, Bíbor K., 1997.
- Politikai filozófiák enciklopédiája*. 2. kiad. Bp.: Kossuth K. 2003.
- Takács P.* (szerk.): Államtan: Írások a XX. századi általános államtudomány köréből. Bp.: Szent István Társulat, 2003.

AZ ELŐADÁSBAN EMLÍTETT SZERZŐKHÖZ

AJÁNLOTT MAGYAR NYELVŰ IRODALOM

- Arendt, Hannah*: A forradalom. Bp.: Európa, 1991.
- Arendt, Hannah*: A sivatag és az oázisok. Bp.: Gond – Palatinus, 2002.
- Arendt, Hannah*: Múlt és jövő között: Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén. Bp.: Osiris, 1995.
- Berlin, Isaiah*: Négy esszé a szabadságról (tanulm. Dénes I. Z.). Bp.: Európa, 1990.
- Bódi Máttyás*: Hart, Dworkin és a jogelmélet posztmetafizikai fordulata. Bp.: Osiris, 2000.
- Foucault, Michel*: A fantasztikus könyvtár: Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk (vál. Romhányi Török Gábor). Bp.: Pallas – Attraktor, 1998.
- Foucault, Michel*: *A szexualitás története*. I. köt. Bp.: Atlantisz, 1999.
- Foucault, Michel*: Az igazság és az igazságszolgáltatási formák (tanulm. Sutyák Tibor). Debrecen: Latin Betűk, 1998.
- Foucault, Michel*: Felügyelet és büntetés: A börtön története. Bp.: Gondolat, 1990.
- Habermas, Jürgen*: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. 3. kiad., Bp.: Osiris, 1999.
- Habermas, Jürgen*: Válogatott tanulmányok (vál. Felkai Gábor). Bp.: Atlantisz, 1994.
- Balogh István és Karácsony András*: Német társadalomelméletek: Témák és trendek 1950-től napjainkig. Bp.: Balassi, 2000.
- Felkai Gábor*: Jürgen Habermas. Bp.: Áron, 1993.
- Honeth, Axel*: Elismerés és megvetés: Tanulmányok a kritikai társadalomelmélet köréből (vál. Weiss János). Pécs: Jelenkor, 1997.
- Tállár Ferenc*: Korlátozott szkepszis: A kommunikatív racionalitás elméletéhez. Bp.: T-Twins, 1994.
- Weiss János*: *A Frankfurti Iskola: Tanulmányok*. Bp.: Áron, 1997.
- Weiss János*: Tizenkét előadás a Frankfurti Iskoláról és a diákmozgalmakról. Bp.: Áron, 2000.
- Oakeshott, Michael Joseph*: Politikai racionalizmus (tanulm. Molnár Attila Károly). Bp.: Új Mandátum, 2001.
- Rawls, John*: Az igazságosság elmélete (tanulm. Krokovay Zsolt). Bp.: Osiris, 1997.
- Rorty, Richard*: Esetlegesség, irónia és szolidaritás. 2., jav. kiad., Pécs: Jelenkor, 1996.
- Rorty, Richard*: Heideggerről és másokról. Pécs: Jelenkor, 1997.
- Rorty, Richard*: Megismerés helyett remény. Pécs: Jelenkor, 1998.
- Schmitt, Carl*: A politikai fogalma: Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok (tanulm. Cs. Kiss Lajos). Bp.: Osiris – Pallas, 2002.
- Schmitt, Carl*: Politikai teológia. Bp.: ELTE ÁJTK, 1992.
- Cs. Kiss Lajos* (szerk.): Carl Schmitt jogtudománya: Tanulmányok Carl Schmitt-ről. Bp.: Gondolat, 2004.
- Pethő Sándor*: Norma és kivétel: Carl Schmitt útja a totális állam felé. Bp.: MTA Filozófiai Intézet – Doxa, 1993.
- Strauss, Leo*: Az üldöztetés és az írás művészete. Bp.: Atlantisz, 1994.
- Strauss, Leo*: Természetjog és történelem. Bp.: Pallas – Attraktor, 1999.
- Lánczi András*: Modernség és válság: Leo Strauss politikai filozófiája. Bp.: Pallas – Attraktor, 1999.
- Tarcov, Nathan és Pangle, Thomas E.*: „Leo Strauss és a politikai filozófia története”. In: *Leo Strauss és Joseph Cropsey* (szerk.): A politikai filozófia története. Bp.: Európa, 1994.
- G. Fodor Gábor*: Eric Voegelin politikai filozófiája. Bp.: L'Harmattan, 2004.
- Weber, Max*: „A politika mint hivatás”. In: *Max Weber: Tanulmányok*. Bp.: Osiris, 1998.
- Weber, Max*: Gazdaság és társadalom. Bp.: Közgazdasági és Jogi K., 1987.